

STVDIA PHILOLOGICA VALENTINA

Número 13, n.s. 10

Any 2011

SINE FINE SODALES

Estudis d'Epigrafia llatina i Tradició Clàssica
i Humanisme en homenatge
al professor Xavier Gómez Font

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CLÀSSICA

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

STVDIA PHILOLOGICA VALENTINA

Departament de Filologia Clàssica - Universitat de València

CONSELL DE REDACCIÓ

Directora: Carmen Morenilla Talens (Universitat de València)

Secretari: Luis Pomer Monferrer (Universitat de València)

Vocals: Marco A. Coronel Ramos (Universitat de València), Xavier Gómez Font † (Universitat de València), Ferran Grau Codina (Universitat de València), Mikel Labiano Ilundain (Universitat de València), Antonio Melero Bellido (Universitat de València)

Coordinadors del volum: Concha Ferragut Domínguez i Carles Padilla Carmona

CONSELL ASSESSOR

Máximo Brioso Sánchez

Universidad de Sevilla

Carmen Codoñer Merino

Universidad de Salamanca

Josep Corell Vicent †

Universitat de València

Mª Teresa Echenique Elizondo

Universitat de València

Paolo Fedeli

Università degli Studi di Bari

Edward V. George

Profesor emérito. Texas Tech University

Francisco M. Gimeno Blay

Universitat de València

Albert Hauf Valls

Universitat de València

José María López Piñero

Universitat de València

José María Maestre Maestre

Universidad de Cádiz

Francesco De Martino

Università degli Studi di Foggia

Marc Mayer Olivé

Universitat de Barcelona

Carles Miralles

Universitat de Barcelona

Elinda Miranda Cancela

Universidad de La Habana

Víctor Navarro Brotons

Universitat de València

Christoph Riedweg

Universität Zurich

Mercedes Torrevejano

Universitat de València

Antonie Wlosok

Universität Mainz

Bernhard Zimmermann

Universität Freiburg

Maquetació: Héctor H. Gassó

Dipòsit legal: V. 887 - 1996

ISSN: 1135-9560

Imprimeix: Arts Gràfiques Soler, S.A., L'Olivereta, 28, 46018 València

ÍNDIX

I. TABVLA IN MEMORIAM XAVIER GÓMEZ FONT	I
II. PRESENTACIÓ	V
III. EPIGRAFIA LLATINA	
CARANDE HERRERO, R., «Epigrafia métrica del País Valencià»	1
CARBONELL MANILS, J.; GIMENO PASCUAL, H. i GONZÁLEZ GERMAIN, G., «Tráfecs epigràfics: L. Aemilius Rectus entre Cartagena i Caravaca (CIL II 3423, 3424, 5941 i 5942)»	21
CORELL, J.; FERRAGUT, C. i GRAU, F., « <i>Additamenta</i> a IRILADT ² »	45
DEL HOYO, J., «El grafema X ayer y hoy. Polivalencia y ambigüedad. Su representación en la epigrafía latina de Hispania»	69
ENCARNAÇÃO, J. d', «A propósito da epigrafia romana do País Valenciano»	91
FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, C., « <i>S(it) T(ibi) (T)erra (L)eu(s)</i> : variantes literarias y metrificadas en los CLE de Hispania»	105
GÓMEZ PALLARÉS, J., «A. Marcel Democari a la <i>Galleria Lapidaria</i> del Vaticà»	125
HERNÁNDEZ PÉREZ, R., « <i>Pater patronus</i> . A propósito de CIL I ² 3449b (<i>Carthago Noua</i>)»	133
MAYER I OLIVÉ, M., «Els afers d'una <i>virgo Vestalis maxima</i> del segle III d.C.: Flàvia Publícia»	141
MUÑOZ GARCÍA DE ITURROSPE, M ^a T., « <i>Frater, ave atque vale</i> (Catull. 101.10): fortuna literaria de una fórmula epigráfica»	159
PÉREZ ASENSIO, J., «Les inscripcions llatines de l'Alt Palancia: una eina didàctica»	181
VELAZA, J., «Un miliario de Augusto procedente de Fraga (HU)»	203
VELÁZQUEZ, I. i GÓMEZ-PANTOJA, J., «Un epitafio poético en el Museo de Lorca»	207
IV. ALTRES EPIGRAFIES	
REDONDO, J., «Sobre una inscripció hel·lenohebrea»	223
V. TRADICIÓ CLÀSSICA I HUMANISME	
BOSCH, M ^a del C., «Pedro Ambrosio de Onderiz y Bartolomé Jiménez Patón, traductores de la <i>Primera Lamentación de</i> <i>Jeremías</i> »	231
CANTAVELLA, R., «Sobre la prosa d'art en Isabel de Villena»	249
ESPLUGA, X., «Els interessos epigràfics de l'humanista català Jeroni Pau (+1497)»	267
GONZÁLEZ VEGA, F., « <i>Non esse parua sine quibus magna constare</i> <i>non possunt</i> : la pequeña grandeza de la gramática según Antonio de Nebrija (y Erasmo)»	281

GRAU CODINA, F.; ESTELLÈS GONZÁLEZ, J. M. i PÉREZ DURA, J., «La dispositio: el llibre segon dels <i>Institutionum Rhetoricarum libri tres</i> (1554) de Frederic Furió Ceriol»	297
NARRO SÁNCHEZ, Á., «San Jerónimo como transmisor de la tradición clásica en el <i>De institutione feminae christianae</i> de Juan Luis Vives»	325
SÁNCHEZ SALOR, E., «La sintaxis de Torrella en la Universidad de Cervera»	341
SANCHIS LLOPIS, J., «El mundo clásico en obras satíricas de la literatura en castellano del siglo XV»	369
TEODORO PERIS, J. L., «El país de Potu o el regne de la raó. Un fragment del <i>Nicolai Klimii iter subterraneum</i> (1741) de Ludvig Holberg»	385
VI. RESSENYES DE LLIBRES I CONGRESSOS	403

La dispositio: el llibre segon dels
Institutionum Rhetoricarum libri tres (1554)
de Frederic Furió Ceriol

Ferran Grau Codina
Josep Maria Estellés González
Jordi Pérez Durà

Universitat de València-Estudi General

Principis de la Retòrica de Furió Ceriol i estructura de l'obra¹

Potser sorprendrà veure en un home del talent de Fadric Furió Ceriol (València 1527-Valladolid 1592), l'autor d'un manual de retòrica, en el conegut polemista de *Bononia* i el polític compromès del *Concejo*, un pedagog preocupat per l'expressió i la renovació d'un art del que pretén transmetre les seues regles essencials i definitives.²

Per a entendre o almenys poder concebre un fet d'aquest tipus, hem de situar-nos en el context de Furió i tenir en compte la seua clara vocació d'home de lletres, que situa per damunt de l'exercici de les armes, tal vegada els dos instruments principals de la política.³ Si ens fixem, igualment, en el caràcter de Furió, en el seu ta-

¹ Una primera aproximació a la retòrica de Furió la trobem en D. W. Bleznick, «Las Institutiones Rhetoricae de Fadrique Furió», *Nueva Revista de Filología Hispánica* 13 (1959), pp. 334-339.

² Friderici Furií Caeroliani Valentini, *Institutionum Rhetoricarum libri tres, ad Georgium ab Austria Eburonum Pontificem*. Lovanii, Ex officina Stephani Gualtheri et Ioannis Batherii Typog. Iurat. Anno 1554.

³ De fet, l'*Epistola nuncupatoria* de les *Institutiones*, signada el 15 d'octubre de 1553 i adreçada a Jordi d'Àustria, fill natural de Maximilià I d'Hausburg i oncle de Carles V, arquebisbe de València entre 1539 i 1544 i príncep bisbe de Lieja des del 1544 fins a la seua mort al 1557, consisteix, en gran part, en la contraposició de «les armes i les lletres», de la que eixiran vencedores les lletres i on Furió no oblida els danys de la milícia: *Nec referam ingentia damna per militares homines in Rempublicam esse inuecta, quae nisi sapientium industria fuissent repressa et expulsa, statum Reipublicae funditus euertissent...Praeterrmittam etiam, quod non fuisset praeterrmittendum, esse in Militia tyrannidis alimenta, ab hac nutrici tyrannum, ali, augeri, sustentari.* (*Ep. Nunc.* pp. 7-8). «I no em referesc

lent i la seua activitat com a polemista, en la seua afinitat amb els reformadors de la seua època de tendència més conciliadora, en la seua voluntat d'aportar quelcom o d'influir, tenint com a objectiu la solució dels conflictes mitjançant l'exercici de la raó,⁴ aleshores també podrem accedir a les claus per entendre el sentit i la intenció de les *Institutiones*.⁵

Així mateix, cal tenir en compte la importància de la retòrica per a la cultura dels humanistes per tal que Furió decidira escriure un tractat destinat principalment a la comunitat d'estudiosos i homes de lletres amb què es relacionava, per als que posava a disposició unes regles generals, clares i simples, per a l'expressió del pensament, fos quina fos la forma literària (gènere) adoptada.

També podem veure en aquesta primera obra de Furió el seu instint polemitzador amb la tradició rebuda acriticament, tot incloent com a autoritat sotmesa a crítica el seu més immediat precedent i font d'inspiració en la idea que té de la retòrica, P. Ramus. I una carta de presentació del seu estil personal i literari.

Per una altra banda, només es va fer una edició d'aquesta obra, que és prou rara i que no tenia per què haver corregut la mateixa sort que *Bononia*,⁶ per posar un exemple, com no la va córrer el

a les enormes desgràcies creades en contra de la República pels homes de l'estament militar, que si no haguessen estat controlats i expulsats per l'acció dels savis, haguessen pogut destruir completament el sistema polític de la República. Fins i tot deixaré de banda allò que potser no és possible silenciar, és a dir, que en l'exèrcit hi ha els aliments de la tirania, que es nodreix, creix i se sustenta gràcies a la tutela dels tirans».

⁴ «En Furió Ceriol hay una verdadera fe en Dios y en el hombre basada, digámoslo otra vez, en la libertad y la razón. Éstas no pueden extenderse a la sombra de jerarquías del saber filosóficas o religiosas que Furió vacía de contenido para dar a lo político, es decir, al príncipe guiado por la razón, su verdadero lugar», H. Méchoulan, «Una nueva lectura de Bononia», en Fadrique Furió Ceriol, *Obra Completa I*, H. Méchoulan i Jordi Pérez Durà (codir.), Valencia, 1996, p. 243.

⁵ Una interpretació en aquest sentit és la duta a terme per L. D'Ascia, «Fadrique Furió Ceriol fra Erasmo e Machiavelli», *Studi Storici* 40/2 (1999), pp. 551-584, esp. pp. 563-569 en què s'ocupa de les *Institutiones*.

⁶ *Bononia, sive de Libris sacris in vernaculam linguam convertendis, libri duo...* Basileae, per Ioannem Oporinum (ex off. Michaelis Martine Stellae), 1556. Per a una interpretació d'aquesta obra veg. C. L. Wilke, «Bononia en su contexto histórico» i H. Méchoulan, «Una nueva lectura de Bononia», en Furió Ceriol, *Obra Completa I*, pp. 145-214 i 215-243,

Concejo, segons testifiquen les traduccions que va motivar el seu interès.⁷ Encara que sí que pot haver-se degut el seu oblit, en part, a la sort que va córrer el seu autor i al fet de no tractar-se d'un manual directament relacionat amb l'ensenyament a les aules.⁸

Furió, com ja hem esmentat, se situava clarament, quant a la retòrica, en el camí emprès per Petrus Ramus, reformador de les arts en el s. XVI (consistent en la simplificació o eliminació del superflu en vistes a l'efectivitat de la seua transmissió i la seua utilitat pràctica), reformador ell mateix en l'àmbit religiós.

De fet, els principis en què es basa Furió són els principis pedagògics teoritzats i aplicats pels humanistes, *natura*, *ars* i *exercitatio*,⁹ que Furió utilitza per organitzar el seu propi tractat. La primera a penes és esmentada i tractada al principi de l'obra, a l'*Ars* dedica els dos primers llibres i a l'*exercitatio* el tercer. Això no obstant, la consideració de la *natura* per part de Furió té una importància cabdal per a la seua concepció «retòrica» de l'home, front a la visió «autoritària» que propugna que només és vàlid el criteri dels «doctes».¹⁰

respectivament. El text llatí de *Bononia* amb traducció castellana es pot llegir a les pp. 245-621. Aquesta obra es va tornar a publicar, únicament, en 1819, que aparegué a Leiden, a cura de H. W. Tydeman.

⁷ Per la seua banda, *El Concejo i Consejeros del Principe. Obra de F. Furió Ceriol: que es el libro primero del quinto Tratado de la institucion del Principe*. En Anvers, en casa de la Biuda de Martin Nucio, 1559, des d'aquesta primera edició de 1559, l'obra va gaudir de traduccions a l'italià, a l'anglès, al llatí i al polonès, durant el s. XVI. Veg. Furió Ceriol, *Obra Completa I*, pp. 77-80.

⁸ Per una biografia de Furió Ceriol, veg. H. Méchoulan-M. Almenara, «Elementos históricos y cronológicos para una biografía», en Furió Ceriol, *Obra Completa I*, pp. 15-43.

⁹ L. Merino Jerez, *La pedagogía en la retórica del Brocense. Los principios pedagógicos del Humanismo renacentista (natura, ars y exercitatio) en la Retórica del Brocense (memoria, methodus y analysis)*, Cáceres, 1992, pp. 22-26, estudia els antecedents d'aquests principis pedagògics subordinats a la *ratio*, formulats per Aristòtil, Plutarc i Ciceró, la seua formulació en Agricola i Erasme, i la sistematització en P. Ramus i O. Talon.

¹⁰ «...el énfasis, dentro de esta tríada, de la *natura*, hace que tenga sentido la oposición a los argumentos de Bononia, desde una postura favorable a la retórica. ... En definitiva, los argumentos «retóricos» de Furió hacen extensible al género humano la capacidad de discernimiento, razonamiento e intelección, al menos en temas que atañen al género humano. Los argumentos «antirretóricos» de Bononia, lo excluyen», F. Grau

Frederic Furió Ceriol entén la Retòrica, per tant, igual que Petrus Ramus, com una *Ars* de caràcter general, és a dir, que es pot aplicar a tot tipus de discurs verbal, entenent discurs com qualsevol producció mitjançant el llenguatge, de manera oral o per escrit. És, així mateix, una *Ars* separada i independent de la dialèctica en el pla de la teoria, i per això, s'han d'atribuir a la dialèctica aquelles parts que, encara que els antics van tractar, més aviat, segons l'opinió de Furió, van confondre amb els preceptes de la Retòrica. Així, s'ha de delimitar el domini de cada *Ars* en atenció a la claredat i a la seua perfecta intel·lecció. Fins aquí Furió admet, comparteix i aplica els plantejaments de Ramus quant a la funció i relacions entre les diferents *artes*: distinció en el pla teòric, combinació en la praxi.

No obstant això, Furió Ceriol discrepa de la divisió duta a terme per Ramus. Furió descarta la *pronuntiatio* com a part aliena a la retòrica i restitueix la *dispositio* fins i tot com a part principal de la *retòrica*, una *dispositio* diferent de la *dispositio* dialèctica. Critica els autors que confonen els preceptes de la Dialèctica i l'*Elocutio*, i en general els rêtors antics, tant grecs com llatins. Rebutja Aristòtil com a mestre de la confusió i segueix l'exemple «simplificador/clarificador» de Ramus. En aqueix sentit, són ramistes quasi tots els pressupostos, *effectio* i *censura* es corresponen amb l'anàlisi i gènesi ramista encara que en ordre invers. També Ramus distingeix una *dispositio prudentiae* i una altra *artis*, encara que en la dialèctica. No ramista seria la consideració de la *dispositio* com l'altra part de la retòrica, front a la *pronuntiatio* de Ramus-Talon.

La Retòrica de Furió Ceriol, com indica el títol, consta de tres llibres que s'adeqüen a les parts de la retòrica (*natura*, *ars* i *exercitatio*). La primera a penes és esmentada i tractada al principi de l'obra, a l'*Ars* dedica els 2 primers llibres i a l'*exercitatio* el tercer. El primer llibre correspon a l'*elocutio*, i el segon a la *dispositio*, que Furió Ceriol insisteix en el fet que es tracta d'una *dispositio* de naturalesa diferent de la *dispositio* dialèctica. Així mateix, en molts llocs adverteix que cal conèixer la dialèctica i que és a aquei-

Codina, «Los argumentos acerca de la retórica en *Bononia* de Fadrique Furió Ceriol», en J. M. Labiano, A. López Eire i A. M. Seoane (eds.), *Retórica, política e ideología desde la antigüedad hasta nuestros días. Actas del II Congreso Internacional (Salamanca, 1997)*, Salamanca, Logo, 1998, pp. 383-387, p. 386.

xa disciplina a la qual corresponen els preceptes necessaris per a desenrotllar els arguments.

Divideix l'*elocutio* o *doctrina ornamentorum* en *figurae uerborum*, que al seu torn es divideix en «*in simplicibus uerbis*» i «*in coniunctis*» (a diferència de Ramus que divideix en trops i figures de dicció i pensament) i en *figurae sententiarum* que organitza segons les diferents parts de la ment: *iudicium*, *sagacitas* i *ingenium*, i en última instància organitza en figures *iudicii*, *sagacitatis*, *ingenii*, *memoriae* i *uoluntatis*.¹¹

En el llibre tercer Furió argumenta a favor de la importància de l'*exercitatio* en tots els ordres de la vida. Hi ha dos usos, una vegada assimilats els preceptes de l'art retòrica, la realització (*effectio*) i l'examen de les obres i fets (*censura*). L'*effectio* pot dur-se a terme en el pensament, a la ment, però com estem fets per a la vida comuna, la comuniquem. En l'escriptura sol posar-se més art i enginy que en l'oralitat. Concedeix gran importància a la *imitatio*. Acaba el llibre donant alguns consells sobre els defectes que cal evitar, primer en la disposició i després en l'*elocució*.

El llibre segon: Les tres parts de la dispositio

En el llibre segon distingeix dues menes de disposició retòrica, d'art i de prudència. L'una i l'altra consisteixen en l'ordre de les figures i en l'ordre dels arguments. L'ordre dels arguments té tres parts: a) la col·locació de la qüestió (dues sèries d'arguments precedeixen la qüestió: exordi i narració, i tres l'expliquen i desenrotllen: partició, causa i peroració); b) la força o debilitat pròpia de cada argument, i c) l'amplificació.

¹¹ David Puerta Garrido ha dedicat la seua tesi doctoral, llegida el 1997, i diversos treballs a l'estudi de l'*elocutio* dels *Institutionum Rhetoricarum libri tres* de Furió. Entre ells, D. Puerta Garrido, «Fadrique Furió de Ceriol: aproximación a su obra retórica», en J. M. Maestre Maestre i J. Pascual Barea (coords.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico: actas del I Simposio sobre Humanismo y pervivencia del mundo clásico, (Alcañiz, 8 al 11 de mayo de 1990)*, Instituto de Estudios Turolenses, Universidad de Cádiz, 1993, vol. 2, pp. 851-856; Id. «Algunas consideraciones sobre la retórica de F. Furió Ceriol», *Studia Philologica Valentina* 3 (1998), pp. 121-134; Id. *Estudio de las figuras de dicción en la retórica de Fadrique Furió Ceriol con especial atención al problema sus fuentes*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2003.

Després de tractar l'ordre dels arguments segons aquesta triple divisió, s'ocupa de la col·locació de les figures i dona alguns consells sobre la disposició de prudència, en la que s'han de tenir en compte les circumstàncies, perquè a vegades l'ordre de l'art es veu impedit per la causa de què es tracta, l'auditori, el temps i el lloc. Per tant, tota la raó de ser d'aquesta disposició de prudència reposa sobre el *quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua opinione, et quantum dicendum sit* (p. 200), és a dir, sobre la consideració, examen i comprensió de les circumstàncies particulars.

Furió s'encarrega de distingir clarament que l'orador ha de prendre els arguments del dialèctic, però l'ús que en faça, ja que es tracta d'una de les armes de l'orador, sí pertany al retòric i d'aquest ús té cura la *dispositio*. La disposició de la dialèctica es diferencia de la disposició del retòric en què la primera adapta els arguments a la qüestió de manera que aquesta es concloga necessàriament i, a més, crea els arguments, els basteix; la disposició retòrica els examina i els assigna lloc, els distribueix en el discurs. Per tant, la disposició del dialèctic exigeix i respon a la lògica, la del retòric respon als criteris, bé de l'art, bé de la prudència, la qual no necessita regles sinó l'aplicació solament de la comprensió i la intel·ligència. (pp. 106-107).¹²

Per a Furió l'ordre dels arguments segons l'art o, el que és el mateix, les normes preceptives de la retòrica, té tres parts, la primera segons el que ell denomina *situs quaestionis* i que identifica amb les parts del discurs que en la tradició retòrica es tracten a la *inuentio*. La segona atén a la consistència o debilitat dels arguments i la tercera a l'amplificació.

Pel que fa a aquesta primera part o criteri de classificació de la *dispositio*, Furió indica que dues «sèries» d'arguments anuncien o anticipen la *quaestio*, i tres la segueixen, la desenvolupen i l'aclareixen. Així les dues primeres són *exordium* i *narratio*, i les tres de darrere són *partitio*, *causa* i *peroratio*. La *quaestio* mateixa es denomina *propositio* i s'ubica després de la *narratio* i abans de la *partitio*.

¹² ... *sed quod unum artis praeceptionibus traditur, alterum, nullis praeceptis edoceri potest, sed sola iudicii acrimonia prudentiaque ponderatur* (p. 107). «Però una mena de *dispositio* es fonamenta en els preceptes de l'art, l'altre, no pot ser ensenyat amb normes, sinó que es valora únicament per la força i la prudència de la intel·ligència».

Una altra originalitat de Furió és que, en una tendència d'aplicabilitat universal de la retòrica, que més endavant explicitarà,¹³ afirma que aquestes parts es troben pràcticament en tots els llibres escrits, no sols en l'oratoria, sinó també en la poesia, la història i les obres dels *artium doctores*, el que ara diríem, tal volta, la prosa acadèmica. Fins i tot en l'ús quotidià de la llengua pot observar-se aquesta divisió. Furió aprofita l'ocasió per a criticar Ciceró per considerar la retòrica una part del dret civil, seguint Aristòtil, no obstant això, utilitza literalment Ciceró mateix, sense esmentar-lo, per tal de defensar el seu punt de vista, tot seguint les seues mateixes idees sobre l'àmplia formació i el coneixement universal escaient a l'orador.¹⁴

Tot entrant a tractar les parts del discurs, Furió comença per l'exordi, que divideix segons els seus arguments siguen *a rebus* o *a personis*.¹⁵ La principal innovació de Furió, no obstant, rau en el fet que aplica aquesta divisió a tots els gèneres literaris i exemplifica amb l'exordi de Titus Livi a la seua obra històrica i les *Geòrgiques* i *l'Eneida* de Virgili.

Pel que fa a la *narratio* hom observa igualment l'intent de Furió per ampliar la seua aplicabilitat més enllà dels límits de l'oratoria, fent ús d'exemples de la historiografia i la poesia. Relaciona la *narratio* amb les digressions (lib. 1, pp. 68-84) i el seu ampli tractament, n'esmenta les diferències (p. 225) i fa la divisió en narracions de fets, temps, llocs i persones (*rerum, temporum, locorum i personarum*) tot seguint Quintilià (*Inst.* 4, 2, 2).

La *propositio* consisteix en el plantejament breu de la qüestió de què es tracta.

¹³ *Quare qui sapiet, Rhetoricam adiunget ad carmina, ad historias conscribendas, ad tradenda praecepta artium, denique ad omne causae genus, siue publicum, siue priuatum: siue memoriter, siue ex scripto recitetur, siue mandetur literis et transmittatur posteris* (p. 108). «Per tant, el que la conega relacionarà la retòrica amb els versos, amb la composició històrica, amb la transmissió de les arts, en fi, amb tota mena de causa, ja en l'àmbit públic com en el privat, ja si es recita de memòria o recolzant-se en la lectura, ja ho redacte i ho encomane a la posteritat».

¹⁴ En concret critica Cic. *inv.* 1. 5. 6, i s'esplaia contra el criteri d'autoritat, però el que no diu Furió és que per a rebatre'l utilitza Cic. *de orat.* 1. 6. 21, en afirmar que la retòrica *non angustioribus continetur finibus, quam usus rationis* (p. 109).

¹⁵ Aquesta divisió apareix explícita a *Rhet. Her.* 1. 8 aplicada a la narració del *tertium genus ... a causa ciuili remotum*.

La *partitio* no és cap altra cosa sinó la distribució en parts de la qüestió.

La *causa* és la part que Furió tracta amb més originalitat. En primer lloc critica els antics per no donar un nom específic a aquesta part del discurs, ja que les denominacions de *confirmatio* i *refutatio*, no en són parts, sinó efectes produïts pels arguments (*duas affectiones quae argumenta sequerentur*, p. 132). Furió és conscient que la denominació per ell proposada és una absoluta novetat. Justifica el terme emprat ja que aquesta part constitueix pròpiament la *causa*, la part en què es tracta el cas, la qüestió (considera les anteriors parts introductòries d'aquesta) i tot seguit introdueix la teoria *huius Causae genera*, és a dir, la teoria dels *genera causarum*, que denomina gènere de la demostració, gènere de la deliberació i gènere de la *lis*, la «disputa». Dins de cadascun inclou, però, altres «subgèneres». Concretament, la *demonstratio* abraça: *doctrina, historia, argumenta, laudationes* i *uituperationes*. La *deliberatio*: *suasio, dissuasio, petitio, consolatio* i *exhortatio*; i finalment, la *lis*: *accusatio, defensio, expostulatio* i *exprobatio*. Igualment, considera que totes les funcions o «modalitats» del llenguatge, qualsevol ús que se'n faça, pertany a algun d'aquests tres gèneres, com ara, *queri, consolari, mitigare, concitare, terrere, confirmare, praecipere, obscure dicta interpretari, narrare, deprecari, gratias agere, gratulari, obiurgare, maledicere, describere, mandare, renunciare, optare, opinari, et sexcenta alia*, que depenen no de l'estil o del gènere, sinó de la diferència d'arguments i de realitats. Igualment confon o identifica *genera causarum* i *modi et formae dicendi*. Aquesta, doncs, conforma una teoria general del discurs aplicable a qualsevol ús del llenguatge i per tant a tots els gèneres i modalitats expressives. La *causa* constitueix, per tant, la part central de totes les obres. També esmenta Furió en aquesta part alguns consells, com ara que cal conèixer els arguments que ensenya el dialèctic, enumerant en aquest lloc, els deu arguments de la dialèctica de Ramus, que, a més, cal assimilar familiaritzant-se amb ells per la seua utilització pràctica.¹⁶ També cal valorar el pes

¹⁶ *Haec autem sunt numero decem, causa, effectus, res subiecta, attributa, dissentanea, comparata, nomen, distributio, definitio, testimonia. In his oportet nos diu multumque uersari, multa scribere, multa facere ex illorum praescripto, atque ita frequenti usu familiaria nobis reddere, ut sint in promptu etiam non uocata* (p. 142). «Aquests són deu: causa, efecte, subjecte, atribut, contraris, comparacions, nom, distribució, definició i

dels arguments i rebutjar aquells que no en siguen útils. El darrer consell és el recurs als *loci communes*, als quals atribueix un gran poder probatori ja que permeten ascendir a allò general i tornar a descendir a l'argument concret o particular.

Quant a l'organització del seu contingut, s'ha de correspondre punt per punt als proposat en la *partitio*,¹⁷ i d'acord amb els principis de la dialèctica de Ramus, el seu tractament ha d'avançar d'allò més general als elements que conté, gradualment i deductivament.¹⁸

Furió tracta la darrera part del discurs segons la mateixa divisió que Quintilià, en enumeració i *motus animorum*. Ara bé, en aquest segon tractament, afig Furió una passió més a la *indignatio* i la *conquestio* que no es troba als tractats de retòrica, la *inflammatio amoris*,¹⁹ que defineix com la *peroratio mouens in animo auditoris expectationem, admirationem, uoluptatem*.

Conclou Furió aquesta part de la *dispositio* expressant la seua confiança en la natura i l'enginy humans: *Postremo quae argumenta quibus rebus sint accomodanda, id non est Oratorii muneris tradere, nec alterius artis cuiuspiam: totum est enim humani iudicii* (p. 157).

La segona part de la *dispositio* atèn, com hem dit, l'ordre dels arguments segons la seua força o debilitat, i Furió indica que en són pocs el preceptes i fàcils d'entendre (p. 158). Furió fa servir la tipologia dels arguments de rel ramista. Així, estableix una gradació, a partir de la força probatòria dels arguments, de major o menor, en quatre classes: proves *firmissimae, firmas, leues* i *leuissimae*. Així els arguments més «ferms», és a dir, més eficaços són: *causa, effectus, dissentanea, distributi* i *definitio*; són només «ferms»: su-

testimonis. Convé estudiar-los a fons, escriure molt, treballar molt a partir d'un model i amb un tracte freqüent fer-nos-els familiars, per tal de tenir-los a mà fins i tot sense ser cridats».

¹⁷ I eixa organització aplicarà al seu *Bononia*.

¹⁸ *Quare iam vel me tacente intelligis, illam esse optimam Causae tractatione, in qua, a summis et uniuersis rerum initiis ad res sub illis subiectas et singulas quasi gradatim descenditur* (p. 145). «Per tant, fins i tot sense que jo diga res, entens que aquest és el millor tractament de la *causa*, en la qual, des dels començaments més elevats i generals dels assumptes, es descendeix gradualment a les qüestions individuals a ells sotmeses».

¹⁹ Cic. *de orat.* 2. 194, al·ludeix a una *inflammatio animorum* pròpia dels poetes.

biectum i *coniunctum*; útil per a commoure: *paria, maiora* i *minora*; són «lleus», no probatoris, però útils per a la comprensió: *similia* i *dissimilia*; i finalment, els de menys pes són els que pertanyen *ad nomen*, com *notatio* i *coniugatio* o els que pertanyen *ad auctoritatem*.²⁰

Quant a la seua col·locació, cal emprar els «firmíssims» i «ferms» al principi i al final del discurs, i els «lleus» i «levíssims» pel mig, intercalats. Aqueix ordre és motivat a partir de la impressió i efecte causats en l'auditori, ja que començar el discurs amb arguments febles, poc probatoris, té el perill de provocar una mala opinió en l'auditori. De la mateixa manera, al final, on cal fer el pes de tot plegat, cal posar els arguments *ampla* i *grandia*.

La tercera part de la *dispositio* correspon a l'ordre de l'*amplificatio*. Al parer de Furió, aquesta no es correspon amb l'*extenuatio* o *exaggeratio* de Quintilià (p. 161), i la considera la part més útil de la capacitat oratòria, si s'espera utilitat.²¹

L'*amplificatio* consisteix doncs en l'ampliació d'un argument mitjançant altres arguments que siguen congruents amb la *propositio*, i té quatre parts: *argumentum*, *confirmatio*, *exornatio* i *conclusio*. Deprés de la *propositio*, l'«argument» consisteix en una prova a partir de qualsevol mena d'argument, la *confirmatio* també és una *probatio* i per tant també es fa a partir de qualsevol mena d'argument. L'*exornatio* es pot desenvolupar a partir de comparacions o testimonis (*a comparatis uel a testimoniis*) i la «conclusió» recull breument totes les parts de l'amplificació.

Furió posa dos exemples a partir de dues «proposicions» sobre la *sapientia*, la primera formulada com *Sapientia caeteris artibus antecellit* (p. 162) i la segona *Sapientia rebus omnibus est anteponeunda, ideo quod humanam societatem regit atque conseruat*, un «argument» que ha desenvolupat, tot comparant-los amb les armes, a l'*epistola nuncupatoria* de les *Institutiones*.

²⁰ Cf. Petri Rami Veromandui *Dialecticae partitiones*, Parisiis, excudebat Iacobus Bogardus, 1543, f. 6.

²¹ *Nulla pars est Oratoriae facultatis utililior, si utilitatem spectes: nulla paucioribus praeceptis contenta, nulla minori labore, nulla breuiori temporis spacio edisci, praestarique potest* (p. 162). «No hi ha cap part de l'oratòria més útil si és que atens la utilitat: no cap es conté en menys preceptes, no cap amb un esforç menor, no cap pot aprendre's i utilitzar-se en un menor espai de temps».

Tractament de les figures

En aquest segon apartat estudiarem les *Figurae verborum* i les *Figurae sententiarum* («Figures de paraules» i «Figures de pensament») de les que Furió se n'ocupa en el llibre II de la seua *Rhetorica*, en què l'autor les exposarà únicament quan cal inserir-les justament en el discurs.²² De fet, Furió fa dependre la col·locació de les figures, que equipara amb el seu ús, de la prudència, és a dir, de la ment, ja que depèn més de l'afectivitat i les emocions (*animi affectiones*), que dels continguts o referents (*res*) (p. 171). De la mateixa manera, la col·locació dels ornaments de pensament presenten una major dificultat ja que són mostres de les emocions, mentre que les figures de dicció no hi ha pràcticament cap dificultat. Així es proposa un doble tractament en la col·locació de les figures, una basada en els continguts mateixos i en les emocions i una altra basada en les parts del discurs. Igualment, no es tractaran totes les figures sinó només aquelles en què és més fàcil equivocar-se.

La divisió general de les *Figurae* que fa Furió la trobem només encetar la *Rhetorica*, quan deixa clar que per a una més còmoda exposició de l'*elocutio*, explicarà les figures *in verbis* i *in sententiis*, i afegeix: *quod ad verba attinet...quae vel in simplicibus verbis vel coniunctis spectatur* (pp. 7-8).²³ Les «Figures de pensament» seran exposades més avall així com llur divisió (pp. 64ss.). Cal, doncs, que vegem ja quines són les figures de paraules que Furió exposa en els dos llibres i quin tractament fa.

En les *Figurae simplicium verborum*, l'única que es repeteix en ambdós llibres (pp. 18-25 i 172-173, respectivament) és l'*Antiquitas*, l'Antiguitat, que consisteix a recuperar paraules antigues i velles i que l'ús de la llengua ja fa temps que ha deixat d'utilitzar.²⁴ De la nòmina d'autors antics, només Plaute (i potser Lucreci, M. Cató, M. Varró i Columel·la, encara que aquests són més bé «antiquaris»: p. 19) és vertaderament un autor «d'època antiga»,²⁵ i dels poste-

²² Les paraules de Furió són: *Itaque certum figuris in oratione locum assignare nisi...*(p. 171).

²³ És a dir: «Pel que fa a les [figures de] paraules, hom examina singularment sia en les paraules simples sia en les compostes».

²⁴ Les altres figures *simplicium uerborum* que deixa de tractar són l'*onomatopoeia* que inclou *deriuatio* i *compositio*, i la *imminutio*.

²⁵ Abans Furió s'ha queixat de la gran pèrdua de moltes obres d'Enni, Lucili, Nevi i Pacuvi, que ens haurien ajudat a comprendre millor l'antiguitat i a conèixer més pregonament la llengua llatina antiga.

riors, Ciceró, Quintilià, Gel·li i uns pocs gramàtics il·lustres *obiter de antiquis vocabulis aliquid annotarunt*.²⁶

A partir d'ací l'autor examina amb gran detall com hom pot reconèixer l'antiguitat de les paraules simples en: les vocals (per exemple *e* per *i*: *Menerva* per *Minerva*, etc; *o* per *e*: *tonores* per *tenores*, etc.; *o* per *u*: *servos* per *servus*, etc; *o* pel diftong *au*: *coda* per *cauda*, etc.); termes que no tenen aspiració (*ircos* en lloc d'*hircos*; *trumpus* per *trumphus*, etc); alguns mots que caldria escriure amb ípsilon (*Porrus* per *Pyrrus*, etc.); paraules sincopades (*adivit* per *adiuivit*, etc.), i d'altres. Quant a les consonants: *b* per *p* i *f* (*Byrrhus* en comptes de *Pyrrhus*, etc.); *b* per *v* (*libor* per *livor*, etc.); *c* per *q* (*coad* per *quoad*, etc.); *t* per *d* i a l'inrevés (*at te* per *ad te*, etc.);²⁷ *t* per *s* (*pultare* per *pulsare*, etc.); mutació d'una *s* en *r* (rotacisme: *Valerius* no *Valesius*, etc.). Segons Furió, alguns noms propis (*Pa-laemo*, *Plato*, etc.) els antics els escrivien i els pronunciaven així, sense *-n* final, igual com passava amb els noms grecs acabats en *-s* (*Pelia*, *Hermagora*, etc.).

Pel que fa a les paraules mateixes, *maior est varietas et minus certa* (p. 23), i afegeix: «llevat d'algunes que es troben en alguns passatges»; per tal de sostenir aquesta afirmació, l'autor inclou diversos textos del *de Finibus*, de l'*Orator* i de les 'Cartes' de Ciceró, de Plaute, de Virgili i de Terenci.²⁸ I com que Furió conclou així: *Vetusta verba gratiam habent et dignitatem, ideoque in loco posita orationem commendant*, cal que ens fixem ja en el que diu d'aquesta figura inserida en el discurs.²⁹

Per a Furió el lloc de l'*Antiquitas* en el discurs és determinat per la *fictio personae, vel iocus, vel rerum antiquitarum commemoratio*

²⁶ Ço és: «Han indicat ocasionalment alguna cosa sobre les paraules antigues».

²⁷ I afegeix: «Exemples d'aquesta mena ego...*meis oculis, Sagunti, quod oppidum a Valentia mea duodecim passuum distat et vidi et legi*», idea que ens recorda tot d'una el que diu Joan Lluís Vives al seu comentari al llibre III del *de Civitate Dei* d'Agustí. Remetem a la nostra edició (València, Universitat, 1992) II 3 i nota 141. Furió també diu que exemples com aquests els ha vist llegint alguns manuscrits i exemplars de les 'Pandectes' i de les obres de Ciceró que es conserven a la Biblioteca dels Medicis.

²⁸ Ter. *Andr.* 745; *Ad.* 116; Cic. *orat.* 83; *Att.* 14. 16.1.

²⁹ A part dels textos de Ciceró, Plaute, etc. que acabem d'esmentar, algunes de les qüestions que l'autor comenta en aquestes pàgines, podem trobar-les, per exemple, en Quint. *inst.* 1. 4.17; 7. 5.22. 24; 11. 5 etc.

(p. 172), és a dir, «la personificació [o prosopopeia] o la broma o l'esment dels fets antics». Així, servint-se de paraules que havien utilitzat els capitosts i els savis més antics, l'orador portarà l'esperit dels oients on vulga, o bé per fer broma parlant d'una persona que encalça termes antics, dius: *apludam edas et floces bibas*,³⁰ etc, o bé quan utilitzant mots antics aconseguim que els oients semblen veure no la persona mateixa a la que ens referim sinó més bé els seus propis fets. Per tot açò, conclou Furió, l'*Antiquitas* és força escaient en el discurs, *quod rem explicare videmus propriis vocabulis suis* (p. 173).³¹

Vegem ja les *figurae coniunctorum verborum* que Furió insera en els llibres I-II. Comença, seguint l'ordre del llibre I, per les figures que componen el *tropus*, figura definida com aquella *qua propriam vocabuli significationem, ad rem alienam accommodamus* (p. 28):³² *Hypallage*, *Translatio* i *Synecdoche*.

La hipàllage (pp. 28-30) –que consisteix en un bescanvi de construcció de dos termes– esdevé per quatre motius: quan expressem els efectes en comptes de llurs causes (com ara, l'inventor per l'objecte inventat, etc.); a l'inrevès, dels efectes es percep la causa (per exemple *cana senectus* per *senes canos*, etc.); en tercer lloc quan s'expressa el continent per la cosa continguda (així: la casa i/o la ciutat pels seus habitants,³³ etc.), i per últim quan entenem les coses mateixes per les circumstàncies que a elles van lligades (per exemple: *fortitudo pro viro forti*, etc.). Furió conclou afirmant que com que els sentits dels noms canvien de tantes maneres per la hipàllage, cal anar sempre a l'ús que els han donat els millors autors. Pel que fa a quan cal utilitzar-la en el discurs (p. 173) és preferible emprar-la en un assumpte seriós i important (*in re...gravi malim usurpetur*, diu), sia per oscurir-lo, sia per encisar-

³⁰ És a dir: «Menges segó i beus el solatge del vi», sentència que evoca uns textos de Gell. 11. 7. 3. 6.

³¹ Han estat molts els retòrics llatins que han parlat d'aquesta figura; entre d'altres: Rhet. Her. 4. 2. 4; Cic. *Brut.* 69. *rep.* 2. 19; *Tusc.* 1. 26; *de orat.* 1. 202, etc.; Quint. *inst.* 1. 6.39; 2. 5.21-23; 11. 3.10, etc.

³² Ço és: «Per la qual atribuïm el significat propi d'una paraula a una cosa aliena».

³³ Com *Valentia pro Valentinis*; Furió sempre que té ocasió palesa el seu bressol.

lo, sia també per inflamar-lo, per exemple: *quid facit monstrum hominis?*³⁴

La *translatio*, *quae Graece metaphora nominatur* (pp. 30-34) –quan s'empra un mot que expressa literalment una cosa per a expressar-ne d'altra que tinga una certa semblança–; i com que el punt de partença és clar: *ab omni similitudine translatio duci queat*, és a dir, «la metàfora pot derivar de tota comparació», el ventall d'exemples d'éssers animats i inanimats que hi inclou és força gran; com: de Déu el primer (*a Summo illo orbis Architecto*), de tota mena d'elements (*ignis, aer, aqua, terra*, etc.), de persones, etc.; dels sentits (*videre, observari, recordari...*, *olfacere, odor, nasus...*, *sapere, devorare, absorbere et alia sexenta*). I també de les persones *ad res alias eleganter transferuntur*, com *mare surdum, ventos impios, classem pulchram*, etc. Finalment, i seguint el parer de Ciceró, Furió diu: *Sic verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis*, és a dir, «així el trasllat d'un mot ha estat establert per la mancança, sovintejada pel plaer»; l'al·legoria, conclou –una mena de metàfora– si és un xic obscura incorre en l'enigma (p. 34).³⁵

La *translatio* en el discurs (pp. 173-175) cal inserir-la preferiblement (*potissimum*, diu en llatí) en tres llocs: quan s'esforcem a fer un passatge més clar, quan el volem enfosquir (i aleshores s'esdevé sovint en un enigma) o abreujar, i per últim per a encoratjar els esperits dels oients i, és en aquest darrer cas quan el discurs conté molt d'ornament (*multum luminis*, diu), com és aquest passatge de Ciceró (*Pis.* 9): *neque tam fui timidus, ut qui maximis turbinibus ac fluctibus Reipublicae navem gubernassem...* Furió finalitza el paràgraf de la metàfora en el discurs afirmant que com que aquesta comporta certa gravetat i prudència, és força utilitzada pels vells *qui reliquis omnibus sapientiores putentur* («que són considerats prou més intel·ligents que tota la resta»)³⁶.

La darrera figura *coniunctorum uerborum* que descriu Furió en ambdós llibres és la *intellectio* (pp. 34-35) o *synecdoche* –per la

³⁴ Aquesta figura s'anomena *denominatio* («metonímia») en els rêtors llatins; veg. Rhet. Her. 4. 32. 43; Cic. *de orat.* 3. 167ss. *orat.* 92; Quint. *inst.* 8. 6.23; 9. 2.92, etc.

³⁵ Hem estalviat el deversall d'exemples que hi encabeix Furió per allò de la brevetat.

³⁶ Per a la *translatio*, remetem a Rhet. Her. 4. 44.45; Cic. *de orat.* 3. 155; *orat.* 92, etc. Quint. *inst.* 8. 6.14; 9. 1.5; 2. 46, etc.

qual s'amplia o es restringeix el significat d'un mot prenent el tot per la part o a l'inrevés, el gènere per l'espècie, etc.—³⁷ que els grecs anomenen sinècdoque, els exemples de la qual són nombrosos: *ex mucrone, ensis; sicarius pro interfectore; Catones, graves et sapientes appellantur; Saturnius pro Iove; Poeta pro Virgilio* (en aquest cas, cal parlar d'antonomasia, adverteix Furió); *multa tulimus pro tuli*, etc. Quant a la inclusió de la *intellectio* en el discurs (p. 175), només dirà (*hoc unum dixerim*) que en els oradors aquesta figura és raríssima i molt usual en els poetes (*tota poetarum est*). Quan s'utilitza en un discurs és per a enfosquir una cosa, així si dius 'Alcides' és més difícil d'entendre que si poses 'Hèrcules'; de vegades també serveix en els assumptes importants per impressionar.³⁸

Encara dins del tractament de les *figurae coniunctorum verborum*, s'ocupa Furió en primer lloc de la *communio* i la *dissolutio* (pp. 44-45), dues figures que es caracteritzen per l'el·lipsi de diferents parts de l'oració en alguns membres d'un període; la primera de les dues, en concret, és quan es col·loquen substantius, adjectius i verbs només en un membre d'un període sense importar en quin d'ells, com fa Ciceró.³⁹ La *dissolutio* és la manca de conjuncions, recordant el famós *veni, vidi, vici* de Cèsar.⁴⁰ En el llibre segon (pp. 175) l'autor agrupa les dues figures en un capítol molt breu: tant l'una com l'altra fan per la dignitat del discurs, però la *dissolutio* revela, especialment, una certa rapidesa i inserides quan es descriuen situacions crítiques en el discurs, revelen, per dir-ho així, un esperit refrenat o trastornat.⁴¹

A continuació tracta en general de totes les altres figures pertanyents a l'*habitus*, exposat també breument en els dos llibres (p. 43 i 175, respectivament), i definit com *coiunctionis venustas*, és

³⁷ En paraules de Furió mateix: *In qua ex parte totum, aut contra significatur...interdum ex specie genus significatur...aut pars ex toto...ex numero singularis pluralis...*

³⁸ La *intellectio* fou tractada i explicada, entre d'altres, per Rhet. Her. 4. 33.44; Cic. *de orat.* 3. 168; Quint. *inst.* 8. 6.19, 28; 9. 1.5, etc.

³⁹ Furió recorda alguns textos de Ciceró, per exemple el del *Clu.* 6. 15: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.*

⁴⁰ Paraules que Cèsar ordenà posar en un cartell entre els baiards del seguici en celebrar el triomf commemoratiu de la guerra del Pont i que recull Suet. *Iul.* 37. 2.

⁴¹ Per al tractament d'aquestes dues figures en el rètors llatins, veg. Rhet. Her. 4. 30.41; Cic. *de orat.* 3. 207; Quint. *inst.* 9. 3.50ss. etc.

a dir, «l'elegància en l'arranjament de les paraules», que es revela en el nombre, ordre i substitució d'aquestes; d'aquí que la *communio* i la *dissolutio* (acabades d'exposar) siguin determinants per al discurs, i també la resta de figures que no tracta específicament, perquè fan que l'*oratio* siga impetuosa i vehement (*faciunt acrem et ardentem orationem*, pp. 175).⁴²

Cal, doncs, que vegem ja les *Figurae sententiarum* («Figures de pensament») i llur divisió. Aquests *sententiarum ornamenta*, com defineix l'autor les «figures de pensament», són força útils no només per a exposar el fet i il·lustrar allò que s'exposa sinó també per emfasitzar-lo i emocionar l'oient (p. 64). Fa la divisió en *Figurae iudicii, sagacitatis, ingenii, memoriae et voluntatis* (p. 65) i la justifica així: «Faig aquestes cinc menes no perquè aquestes siguin veritablement menes sinó perquè en aquestes poden distingir-se algunes menes de figures» (...*sed quod in his quaedam figurarum genera notari possunt*, p. 66). A nosaltres ens interessin solament les que explica en els llibres I-II, com ja hem dit.

Quatre són les *figurae iudicii* que tracta en ambdós llibres: *correctio, reticentia, auersio* i *digressio*; la *correctio* («rectificació») és quan esmenem i corregim el que havíem dit abans amb una frase posterior, amb la qual acció es mostra sobretot la força del judici ja que es fa una correcció subtilment i prudentment (p. 66). Quant a la col·locació de la *correctio* en el discurs (pp. 175-178) afirma que cal inserir-la en qualsevol moment, en especial *ubi quid obliti simus*; també l'hauréem de fer servir *quoties aliquid dixisse videbimur aut minus apte, minus convenienter, minus digne quam res qua de agitur, merebatur* («quantas vegades semblen haver dit quelcom o com no cal, menys convenientment, menys digne del que mereix el fet del que hom tracta»). Per últim, caldrà fer correccions quan siguin expressions vulgars, com: *si modo, si tamen, quanquam et illud*, etc.⁴³

La segona *figura iudicii* que Furió comentarà en els dos llibres és la *reticentia*; en dues paraules: és la figura amb què una part d'una sentència es suprimeix (*pars aliqua sententiae supprimitur*), raó per

⁴² Veg. Cic. *de orat.* 3. 199. *Brut.* 227; Quint. *inst.* 5. 12.18 etc. Les altres figures que deixa de tractar Furió al llibre II són la *lenitas* dins la *uenustas*, i *exuperatio, repetitio, epizeuxis, anaphora, conuersio, complexio, dissimilis repetitio, regressio, epanalepsis, anadiplosis* i *synonimia*.

⁴³ Quant a aquesta figura de pensament, veg. Rhet. Her. 4. 26.36; Cic. *de orat.* 3. 203; Quint. *inst.* 9. 1.35; 3. 89 etc.

la qual és una sentència, per dir-ho així, trencada i mutilada (*quasi manca et mutila sententia est* [p. 67]), com hom pot comprovar, afegeix, en textos de Ciceró i Terenci. En el discurs (pp. 178-179) no té un lloc propi sinó quan l'assumpte ho exigeix. I els temes més adients per a la *reticentia* són els vergonyosos o els detestables (*res turpes aut invidiosae*) o fins i tot els que no poden dir-se sense enuig del qui escolta o del qui parla. Per a Furió, l'ús més exquisit d'aquesta figura i on millor li escau és sia quan callem quelcom per a produir una sospita major sia quan refrenem el discurs a causa de la irascibilitat i per dir-ho així l'interrompem bruscament (*orationem cohibemus et quasi abrumpimus*, p. 179).⁴⁴

La tercera és l'*auersio*, que en el llibre primer (pp. 67-68) Furió explica així: s'esdevé quan l'orador dirigeix l'atenció vers una altra persona o fins i tot un altre fet. Aquesta figura, és tan evident, afegeix, que adduir-ne exemples fóra ociós. Això no obstant, recorda el famós passatge del *pro Ligario* ciceronià i el també cèlebre en l'*Eneida* de Virgili.⁴⁵ Pel que fa a quan cal inserir-la al discurs (pp. 179-180) l'autor ho diu ben a la clara: quan la proposició és sospitosa de blasme o reprensió (*obiurgatio suscepta erat*) i cal inserir-la en els passatges on esdevenen queixes, desgràcies o danys per tal d'implorar la compassió; encara que, afegeix Furió, quan millor escau aquesta figura és on hom fa un retret públic d'un fet i aleshores ... *per auersionem ... reprehendemus*.⁴⁶

La quarta i última figura iudicii és la *digressio* («digressió»), un tractament d'un assumpte aliè però que serveix per a utilitat de la causa (*est alienae rei, sed ad utilitatem causae pertinentis...tractatio*, pp. 68-69), figura a la que dedica les pp. 68-84 del llibre I; i tot d'una ho justifica així: «Jo he inserit aquesta [figura] sota el judici per aquest motiu, perquè no pot inserir-se en el lloc i en el temps només que per un estudiós proveït d'un judici excel·lent i distingit». ⁴⁷ Els poetes i els historiadors són els que més han so-

⁴⁴ En els clàssics llatins, veg. Rhet. Her. 4. 30.41 (*praecisio*); 53. 67 (*abscisio*); Cic. *de orat.* 3. 205. *orat.* 138; Quint. *inst.* 9. 1.35; 2. 54.

⁴⁵ Cic. *Lig.* 3. 9: *Quid enim tuus ille Tubero in acie...*; Verg. *Aen.* 2. 154-160: *Vos aeterni ignes, et non uiolabile uestrum...*

⁴⁶ En Quintilià l'*auersio* apareix com a *apostrophe* en diversos passatges, com ara en 4. 1.67ss.; 2. 103ss. i amb el mateix exemple del *pro Ligario* de Ciceró en 9. 2. 38.

⁴⁷ *Quam ego idcirco sub iudicio posui, quod poni in loco et tempore...non possit*, p. 69.

breeixit en el seu ús, després els oradors, en imitar els poetes, l'inclogueren en llurs obres per tal d'encoratjar els esperits dels oients (*ad recreandos auditorum animos*, p. 69). La *digressio*, continua Furió, consta d'una descripció sia de coses, sia dels temps, bé de llocs, bé de persones: de les quals bé individualment bé en conjunt gradualment i sorpresivament sol esdevenir la digressió. I tot d'una insereix una munió d'autors i de textos per il·lustrar i confirmar les seues paraules; és així com recorda Virgili, Ovidi, Cèsar, Ciceró, Titus Livi, Lucà etc.⁴⁸ Tanmateix sí que hem de dir que Furió, sempre que pot, recorda fets i persones del seu país, com quan evoca les descripcions festives que es fan, a Hispània, en el dia de s. Jaume i de s. Jordi (p. 73), o quan fa esment d'una obra de *Calvetus Stella* on es detalla que Dargutes intentà invadir les poblacions marítimes valencianes de s. Joan i de *Collis Heræ*, la qual correntment diuen Cullera (*quam vulgo Culleram dicunt*, p. 83).⁴⁹

Pel que fa a quan cal inserir-la en el discurs, Furió és força breu i clar (pp. 180-181): *...in oratione... cum audiendo defessi sunt auditores* («la digressió s'han d'introduir quan l'auditori està fatigat d'escoltar»), i continua: «és l'únic moment que hi cal, en la resta *cur ea utamur, non video*». En cap part del discurs (*Exordium, Propositio, Partitio, Peroratio*) és escaient la *digressio*, cal evitar-la sempre; a tot estirar haurà de tenir cinc o sis línies, més per a demostrar el fet que per a emfasitzar-lo o embellir-lo: *...quæ quinque aut sex lineis...proben magis quam amplificent aut illustrent* (p. 181).⁵⁰

Pel que fa a les *figuræ sagacitatis* només n'esmenta l'*occupatio* (πρόληψις en grec, en llatí, segons el rètor, és anomenada sia *occupatio*, sia *praesumptio*, sia *subiectio*, comença dient Furió al llibre primer, pp. 84-88). La defineix com la figura per la qual refutem de primer allò que ens puga noure: és inclosa dins la *sagacitas* («intuïció, acuitat, sagacitat») perquè és semblant a un gos que flaira el que tenim en contra de nosaltres i ens alerta. L'autor distingeix

⁴⁸ Uns poc exemples en Verg. *Aen.* 7. 25ss.; 8. 184ss.; Ovid. *Met.* 3. 138ss.; Caes. *Gal.* 4. 1; 5. 44; Cic. *Verr.* 2. 4.117-119.

⁴⁹ Calvete de Estrella, el nom del qual era Juan Cristóbal, fou un historiador i literat del s. XVI. Nomenat Cronista de les Índies, escrigué moltes obres, entre les quals esmentarem *De Aphrodisio expugnato* (1551) que és la que ací recorda Furió.

⁵⁰ Per a la *digressio*, entre altres, veg. Rhet. Her. 1. 3.4; 8. 12; 3. 4.7; Cic. *de orat.* 3. 202; Quint. *inst.* 3. 11.26; 4. 2.19; 3. 1-17; 10. 1.33 etc.

dues menes d'*occupatio*, la *praemutatio* i l'*occupatio* pròpiament dita. La primera és quan responem a les coses que ens poden noure, recurs *quod Cicero semper facit* (p. 85). És, doncs, del *princeps eloquentiae* de qui manleva passatges extrets del *pro Murena* 1, 1, etc. (com aquest: *A quo M. Cato est aequius consulem...* 2, 3). Pel que fa a l'*occupatio* és la resposta que donem a les objeccions que ens fan a l'assumpte que defensem, afegint-hi un llarguíssim passatge del *pro Sulla* (7, 22: *Nisi tu, inquit, causam recepisses, numquam mihi...*). Aquesta darrera cal inserir-la en la *causa*, la *praemutatio*, però, en l'*exordium*. Quant a aquesta figura en el discurs (pp. 181-182) itera pràcticament el mateix que diu en el llibre primer: que la *praemutatio initio orationis debet collocari* i l'*occupatio* al llarg de la *causa*, però sobretot *in fine cuiusque rei a nobis diligenter tractatae*. I pel que fa als exemples *multa sunt in Cicerone*.⁵¹

Moltes són les divisions i subdivisions que fa Furió de les *Figurae ingenii* (pp. 88ss.: aquelles que es reconeixen en la simulació i exageració dels afers); en primer lloc, cal fer-ne una de general: les de fingiment i les d'exageració. Les primeres comporten tres menes: la *inductio personarum*, la *praetermissio* («omissió») i la *dissimulatio* («fingiment»). La *inductio*, així mateix, té tres tipus: *perpetua*, *interrupta*⁵² i la *relatio*.

La *inductio personarum* (en grec προσωποποιία «personificació de coses inanimades o de persones absents o mortes») *perpetua* és aquella que se serveix d'un discurs ininterromput i continu (*quae perpetua et continenti oratione utitur*, p. 89). D'aquesta figura, doncs, caldrà servir-se al discurs (pp. 183-185) sobretot en la peroració (*in perorando*) ja que és la més eficaç per a convèncer, i d'una manera molt especial en la deliberació sobre els fets. Diferents exemples de discursos de Ciceró, que hi inclou, confirmen les paraules del valencià, amb els quals exemples i d'altres que no són del cas *reddetur oratio tum illustris tum gravis*, p. 185 («convertirà el discurs sia en brillant sia en seriós»).

⁵¹ Podem veure la πρόlepsis en Quint. *inst.* 9. 2.16-17.

⁵² Segons Furió (p. 90) aquesta és la que Quintilià anomena *sermocinatio* (a Quintiliano *sermocinatio appellatur*, veg. 3. 40.10; 9. 2.31, etc. i també Rhet. Her. 4. 43.55; 52.65; 53.66 [*conformatio*]; Cic. *de orat.* 2. 328 [*sermocinatio*]. 3. 205 [*conformatio*]. *orat.* 138). Ni d'aquesta figura ni de la següent, la *relatio* (que en grec és μίμησις: *imitatio* en llatí) ni tampoc de les suara esmentades (*praetermissio* i *dissimulatio*) en parlarem perquè no escauen al nostre propòsit.

Dues són les figures que Furió Cerioli recorda de les de *memoria*: la *dubitatio* i la *communicatio* (pp. 95-97 i 189-191, respectivament). La primera és una interrogació pertinaç d'una persona neguitosa, la segona és també una pregunta que fem a alguns sobre alguna cosa i la fem com si volguérem demanar-los consell.⁵³ I com que Terenci no és un autor que cita massa Furió, creiem escaient dir que en ambdues figures recorda versos de l'*Eunuc*, en la primera aquests (636-637): *Heu! Biduom hic / manendum est soli sine illa? Quid tum postea?*, i en la *communicatio* aquests (46ss.): *Quid igitur faciam? Non eam ne nunc quidem / cum accersor ultro? ... Non, si me obsecret.*

Quant al discurs (pp. 189-191) direm de primer que per a la *dubitatio* emprà el terme *addubitatio*, que fa servir Capel·la en 5, 523, i no massa utilitzat per altres rêtors, afegint que aquesta serveix *ad rem exxagerandam*.⁵⁴ També cal utilitzar-la per palesar el neguit de l'esperit (*animi sollicitudinem*).⁵⁵ Pel que fa a la *communicatio*, Furió diu que Ciceró la fa servir en les respostes per tal de demanar l'acusat o l'advocat contrari què faria aquest si estigués en el seu lloc, inserint aquest exemple del *pro Murena* (2, 3): *Negat fuisse rectum me et consulem et legis ambitus... et periculis sustentate?* Conclou dient que també la *communicatio* té ornament en les acusacions, en els blasmes i retrets, com en el famós inici de les *Catilinàries*: *Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra?*⁵⁶

Finalment, resta que vegem les dues *Figurae voluntatis* de què parla Furió en el llibre segon de les *Institutiones Rhetoricarum*, *deprecatio* i *exclamatio*.⁵⁷ La primera és la *deprecatio* (pp. 98-100 i

⁵³ En la *dubitatio* recorda aquest passatge del *pro Sexto Roscio* de Ciceró (37): *Quo modo occidit? Ipse percussit an aliis occidendum dedit? Si ipsum...* i en la *communicatio* el text del *pro Murena*, 2, 3, ja esmentat més amunt a propòsit de la *praemunitio*.

⁵⁴ Cic. S. Rosc. 11: *Quid primum querar? Aut unde potissimum ordiar? Aut quid...*

⁵⁵ Com són aquests versos de les *Metamorfosis* d'Ovidi (7. 34-41): *Cur non et spectro pereuntem oculosque uidendo / conscelero? Cur non tauros exhortor in illum? ...* en què s'evidencien els precis de Medea ben al viu.

⁵⁶ En Quintilià podem trobar aquestes figures en 9. 1.30. 35; 9. 2.19; 3. 38; 11. 3.86.

⁵⁷ Les altres dues figures són: *Optatio* («optació») i *Execratió* («execració, imprecació») que tracta al llibre primer, pp. 98-100.

192-194, respectivament), amb què demanem ajuda de fora, sia implorem la voluntat dels déus,⁵⁸ sia l'ajuda i el poder dels homes.⁵⁹

Quant al discurs, cal inserir-la sia a l'exordi, sia a la *causa*, i en aquesta tantes vegades com ho reclame el tema. Els poetes quasi bé sempre a l'inici: Furió, en aquestes ratlles (pp. 192-193) es dirigeix especialment als escriptors de temes religiosos i els recomana encetar llurs obres implorant *Iesum Christum et sic opus aggrediantur*, o quan expliquen el misteri de la Santíssima Trinitat (*Trias*) cal demanar al principi l'ajuda del poder diví. Conclou aquesta figura dient que també s'ha d'utilitzar sia quan demanem l'atenció dels oients (aleshores sempre la inclourem al començament) sia quan implorem compassió (llavors *ad finem operis*, diu).⁶⁰

Pel que fa a la segona, l'*exclamatio*, resumim el que explica Furió (pp. 100-101): aquesta figura conté dues menes; la primera és la que conserva el nom del gènere i s'anomena *exclamatio* («exclamació») i l'altra es diu *acclamatio* («epifonema, exclamació»). Mitjançant l'*exclamatio* s'expressa l'èmfasi més vehement d'un discurs per tal de donar a entendre un dolor o una indignació pel retret d'una altra cosa;⁶¹ l'*acclamatio* és menys intensa i sol afegir una certa admiració a una cosa exposada i explicada abans.⁶² En el discurs, hi cal (p. 194) quan es tracta d'un fet vergonyós, terrible, abominable, impietós (*aliquid turpe esse, immane, nefarium, impium*) o bé quan repugna la raó, l'ús o el costum. «És llavors, doncs, quan com inflamats i encesos pel record dels fets que repugnen tant l'ús com la raó, com si no poguérem dominar-nos nosaltres mateixos, incrementem la nostra veu i exclamem»: *O tempora...*⁶³

⁵⁸ Es tracta del *numen deorum* que trobem en els poetes, com fa Virgili, *Aen.* 7, 37ss.: *Nunc age qui reges, Erato, quae tempora rerum...*

⁵⁹ Tot recordant aquest llarg passatge del *pro Murena* 40. 86: *Quae cum ita sint, iudices, primum... lamentatione obruatis*, i aquest altre també força llarg del *pro Rabirio*, 2. 5: *Quae cum ita sint, primum quod in tanta dimicatione... sapientiam quam soletis.*

⁶⁰ En Quintilià, en *inst.* 5. 13.2; 11. 1.52.

⁶¹ I Furió recorda l'exclamació, ja proverbial, de Cic. *Cat.* 1. 2: *O tempora, o mores! Senatus hoc [millor haec] intelligit...*

⁶² Com, per exemple, en Verg. *Aen.* 1. 33: *Tantae molis erat Romanam condere gentem!*

⁶³ En paraules de Furió mateix: *Tunc enim quasi incensi ac inflammati commemoratione rerum...tanquam nequeamus nobis ipsis temperare, intendimus vocem exclamamusque: O tempora...*Aquesta figura en els rêtors

Amb aquests mots de Furió, traduïts a la nostra llengua, finalitzem el segon apartat d'aquest article.

Els exemples

I ja per acabar aquesta aproximació al llibre II de Furió cal assenyalar una característica colpidora de Furió i que consisteix en aproximar la seua anàlisi retòrica a un públic, si és possible, nombrós. És com si l'autor se n'adonara clarament de la dificultat d'intel·lecció d'una matèria en si mateixa densa, complexa i que necessita en el lector un ric conjunt d'amplis coneixements tant en el camp de la Retòrica en sentit estricte, com en el de la Filosofia, les quals no estan a l'abast de tothom. Per això l'autor no dubta a establir uns nexes, uns símils, una mena de comparacions emprats del món que envoltava els seus conciutadans per tal de subratllar i aclarir en la mesura del que siga possible la doctrina que està impartint.

El procediment no és nou. Quintilià fa ús de símils d'aquesta mena, com veurem més endavant, exceptuats aquells que podem anomenar heroics o lírics o retòrics. El rètor llatí pren les comparances d'assumptes completament normals o quotidians, com per exemple, activitats corporals, comportament dels animals o imatges de la naturalesa.

Hem al·ludit a la *comparatio*, de la qual Quintilià fa tal vegada l'anàlisi més àmplia i profunda entre els *rhetores* antics, però que no podem ara estendre'ns en detalls. De totes maneres sí convé assenyalar que Quintilià distingeix entre la *comparatio*, que és el terme genèric, la *similitudo* i l'*exemplum*. Però, si ens centrem en el símil o *similitudo*, amb aquesta noció es designa tant un procediment retòric com una formulació lingüística. En realitzar una comparança posem en contacte dos mòduls de contingut que comparteixen algun tret. Això vol dir, segons Quintilià, que ambdues parts comparteixen un lloc comú. El terme que tria el rètor llatí és el de «parabolé», on trobem dues parts: d'una banda l'objecte que es compara (*res*), i de l'altra la part comparativa o *similitudo*.⁶⁴ En resum, comparar és establir relacions entre dues o més coses. Algo

llatins, en: *Rhet. Her.* 4. 15.22; Cic. *de orat.* 3. 207. *orat.* 135; Quint. *inst.* 4. 1.63; 9. 1.34; 2. 26-27, etc.

⁶⁴ Quint. *inst.* 10. 1.49: ... *plurima earum rerum testimonia ab hoc poeta [id est Homero] petant.*

fonamental en la retòrica. Quintilià fa ús de símils, que no deixen de ser curiosos. Així, per exemple quan es refereix a lectura:

Lectio libera est nec ut actionis impetus transcurrit, sed repetere saepius licet, sive dubites sive memoriae penitus adfigere velis. Repetamus autem et tractemus et, ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus quo facilius digerantur, ita lectio non cruda sed multa iteratione mollita et velut [ut] confecta memoriae imitationique tradatur.(X 1, 19)

«La lectura és lliure i no vola amb la ràpida fogositat del discurs, sinó que convé repetir-la amb freqüència, ja perquè tingues dubtes, ja perquè vulgues fixar-la completament en la memòria. Repetim doncs i examinem i que tal com s'empassem els aliments mastegats i gairebé líquats, per tal que es digeresquen més fàcilment, de la mateixa manera la lectura, no crua, sinó suavitzada per la constant repetició, i d'alguna manera desfeta, es lliure a la memòria i a la imitació»

Per tant, per a Quintilià la lectura no ha de fer-se mai de corre-guda, ha de ser meditada i digerida pel lector. El fet de la deglutició dels aliments proporciona la *similitudo* buscada.

En un altre fragment, en parlar d'un terme retòric com la *brevitas* en el discurs, empra un símil molt familiar, el que podem trobar en un trajecte i les seues conseqüències:

Quantum opus est autem non ita solum accipi volo, quantum ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse brevitatis, alioqui sit indocta; nam et fallit voluptas, et minus longa quae delectant videntur, ut amoenum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat quam durum aridumque compendium. (IV 2, 46)

«Tot el que cal, però, no significa sols, al meu entendre, allò que basta per a enunciar els fets, perquè la brevetat no ha d'èsser inelegant, sota pena d'èsser inculta. De fet el plaer ensarrona, i allò que delecta sembla menys llarg, així con un camí abellidor i planer bé que de trajecte més llarg, fatiga menys que una dreuera dura i àrida».

També Quintilià pensa en un camí quan es refereix a la «par-tició» del discurs: és com el miliari que ens condueix a la nostra destinació.⁶⁵

⁶⁵ *Neque enim solum id efficit, ut clariora fiant quae dicuntur, rebus velut ex turba extractis et in conspectu iudicum positis, sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine, non aliter quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata in scriptis lapidibus spatia.* (IV 5, 22) «I, en efecte, no es limita a fer més clar el que diguem, aïllant certs punts, com

Un altre exemple de Quintilià el tenim a XI 2, 17-20 quan afirma la importància de la imatge per al cultiu de la memòria. Llocs coneguts, persones amb les que hem tingut anteriorment tracte, cases habitades en un temps aviven i actualitzen la nostra memòria. El text que transcrivim recull perfectament el que volem assenyalar. Tant és així que Furió recull el símil i l'incorpora, com veurem més endavant, encara que estiga tractant d'un altre tema:

Haec ita digerunt: primum sensum [bello cum] vestibulo quasi adsignant, secundum (puta) atrio, tum inpluvia circumeunt, nec cubiculis modo aut exhedris, sed statuis etiam similibusque per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca haec recensere, et quod cuique crediderunt repossunt, ut eorum imagine admonentur (XI 2, 20).

«I així tot això ho ordenen d'aquesta manera: el primer pensament o passatge del discurs que assignen en certa manera al vestibul de la casa, el segon al portal d'ella, després recorren els patis i no només posen senyals a totes les estances, per un ordre, o sales plenes de cadires, sinó també a les estàtues i coses semblants. Fet això, quan s'ha de refrescar la memòria, comencen a recórrer des del principi tots aquests llocs, i reprenen allò que han lliurat a cada estança, per tal de despertar la memòria amb la seua imatge».

Especialment cridanera és l'al·lusió que fa en V 10, 124-125 a la música i saber escriure en relació amb la teoria retòrica. Tocar amb gran habilitat un instrument musical, les modulacions del cant són el testimoni d'un aprenentatge ineludible; el mateix passa amb les lletres i sil·labes que flueixen espontàniament.⁶⁶

I anem ja a Furió. Ací, en el llibre II de Furió trobem alguns exemples que poden ser il·lustratius. No ens referim a les abundantíssimes referències preses de les *auctoritates* en la matèria, com Ciceró, com l'autor de la Retòrica a Herenni, o Quintilià, etc., als quals ja hem al·ludit més amunt, que demostren clarament la gran erudició de l'autor, sinó aquelles que fixen la seua mirada, en magnífic contrapunt, i que trobem normalment dins d'allò que anomenen 'vida quotidiana'. Són al·lusions que qualsevol lector identificarà sense esforç, imatges plàstiques i habituals que

si diguérem, de la barreja i situant-los sota els ulls dels jutges, sinó que renova també l'oïdor, fixant amb precisió els límits de cadascuna de les parts, talment com la lectura de les distancies inserides en les pedres mil·liars alleugereix molt la fatiga als vianants».

⁶⁶ Quint. *inst.* 5. 10.124-125.

conviuen diàriament amb nosaltres. Perquè, qui no coneix, encara que només de oïdes, la tècnica que acompanya a una pràctica tan coneguda en l'època, com l'esgrima? La casa, la vivenda habitual dels ciutadans és quelcom consubstancial a la vida mateixa. Què cosa dir del vestuari que ens cobreix i ens adorna? La contemplació d'un riu amb els seus afluents no és una imatge que passa desapercebuda i inclús pot ser familiar. Furió presenta aquesta mena de referències per tal d'explicar, com hem indicat, alguns punts que considera importants en el desenvolupament de la doctrina retòrica de la seua obra.

Aquest empra les *similitudines* de forma més variada, atractiva i rica que les del mestre, com veurem a continuació. Ja a l'inici del llibre II (pp. 105-106) tenim un exemple claríssim de les intencions de Furió. Parlarà de la *dispositio*, com hem llegit més amunt. Mes, d'entrada, l'autor apunta un problema del qual l'orador ha d'alliberar-se: la falta de mètode. I assenyala clarament: les armes amb què ha de comptar l'orador són l'*argumentatio* i l'*elocutio*. Com resulta que l'orador no pot prescindir de cap de les dues, acudeix a un simil pres del món de l'esport, de l'esgrima concretament. Es tracta d'una activitat esportiva de gran importància en el segle XV, de manera que ja en l'últim terç d'aquest segle apareixen al nostre país els primer tractats teòrics o manuals d'ensenyament. Furió pensa que la dita activitat és tan coneguda que pot al·ludir a ella sense cap problema per a explicar les seues idees. Seguint aquesta idea Furió diu que l'*argumentatio* i l'*elocutio* són *tamquam oratoris arma*, i a més imprescindibles, perquè

ut in armorum tractatione non sat est pulchra nancisci arma, ut firmum et fulgentem ensem, egregium scutum, lorica triplicem, nisi etiam eorundem usum noris, usum ferendi modo punctum, modo caesim, modo progrediendi pede dextro, modo sinistro, nonnumquam euitandi uel parua totius corporis declinatione. Sic is qui et mutuam acceperit argumenta a dialectico licet firmissima, et qui instructus sit copia uerborum et figurarum luminibus, nisi tenuerit rationem utendi illis aut nihil dicendo praestabit aut inani quodam uerborum strepitu ridicule perorabit.

«perquè així com en el maneig de les armes no és prou obtindre unes belles armes, com una espasa sòlida i lluenta, un escut extraordinari, una triple cuirassa, llevat que conegues el seu ús, la tècnica de ferir ja amb la punta, ja amb el tall, ja d'avançar amb el peu dret, ja amb l'esquerre, desviant de vegades el colp amb una xicoteta finta o amb tot el cos. De la mateixa manera encara el

qui aprenguera del filòsof els arguments inclús de la manera més sòlida, i el que estiguera instruït en un ric vocabulari i en les lluminàries de les figures, si no posseïra un mètode per a usar-les o no res oferirà al parlar o recitarà còmicament amb un soroll de paraules d'alguna manera buit».

Una segona aproximació al món quotidià apareix al començament de l'apartat *causa* (pp. 131-134), la *partem operis tum large difficillimam*, reconeix Furió, l'anàlisi de la qual hem vist més amunt. Es tracta de la part més important de l'obra. Tant és així que els diferents apartats queden englobats dins la *causa*. El símil que presenta l'autor és força senzill: la *causa* és la casa i el apartats són les diferents distribucions que aquesta conté. Diu així:

Nam exordium, narratio, propositio, distributio, quasi aditus ad hanc sunt, quam nos causam apellamus: et quemadmodum in aedificiis uestibulum, atria, domus sunt tantum ingressus, reliqua membra maqis domus nomine continentur...

«Puix l'*exordium*, la *narratio*, la *propositio*, la *distributio*, són accessos a la que nosaltres anomenem *causa*: i de la mateixa forma que en les cases el vestibul, l'atri són únicament els accessos de la casa, la resta de les parts es contenen més pròpiament amb el nom de casa».

Per últim i també en escriure sobre la *causa*, com que la intenció de l'autor és considerar-la com un terme que comprén també als altres apartats, ens ofereix dos nous exemples. El primer l'empra de la natura, la contemplació d'un riu i els seus afluents:

(136) *Non refert quod in historiis describendis, in poetica compositione, in oratoribus, in artium disciplinis, in hanc, quam nos causam dicimus, multa exordia, multae narrationes, multae*
 (137) *propositiones, multae partitiones, multae aliae causae, multae perorationes, multae orationes saepe incidant. Non enim ex his, quae causae solent adiungi res est ponderanda, sed ex operis artificio. In unum flumen saepe alia influunt, quae fluminis naturam non mutant. Sic exordia, causae, orationes et reliqua quae nunc dicebamus, dum in causam ingrediuntur, naturam suam retinent, nomen tamen propter locum in quam quasi influunt, omnino omittunt.*

«No importa que en la narració històrica, en la composició poètica, en els discursos oratoris, en l'ensenyament de les arts, en aquesta que anomenem *causa* amb freqüència es presenten molts exordis, moltes narracions, moltes (137) proposicions, moltes divisions, moltes altres causes, molts discursos. Però no cal que el tema siga estudiat a partir d'aquells elements que solen unir-se a

la causa, sinó en l'estructura de l'obra. Amb freqüència a un únic riu molts altres desemboquen, que no canvien la natura del riu (ja que sempre s'anomenaran rius), no obstant canvien el nom. Ni els exordis, les causes, els discursos i la resta dels apartats, que fa poc hem anomenat, mantenen la seua natura pròpia quan s'integren, no obstant ometen completament el nom a causa del lloc al que d'alguna manera van a parar».

Però Furió vol subratllar una vegada més aquesta idea de la unitat i ofereix igualment una altra comparació emprada del món en què viu. La tenim a continuació de l'anterior. Incideix en idèntica idea: la causa engloba totes les subdivisions, i no troba millor exemple que acudir al vestuari de les persones:

Habentur enim narrationes in causa inuentae pro narrationibus, propositiones pro eo quod sunt, orationes pro orationibus, et reliqua eodem modo: sed ita tamen ut si ad totum opus respectes, proprio nomini renuncient et suo. In uestibus lana est, color est, filum est, commisurae sunt, ocelli, globuli, limbus, saepe aurum, saepe argentum, quae omnia re ipsa distincta separataque sunt, sed quoniam ad unam faciendam uestem coeunt, uestis nomine continentur.

«Certament es troben *narrationes* retrobades en la causa com a *narrationes*, *propositiones* com el que són, *orationes* com discursos i la resta de la mateixa forma; però de manera que al contemplar l'obra en el seu conjunt, renunciaran al nom propi que els correspon. En la roba hi trobem llana, trobem color, també fil, hi ha costures, traus, brodats, perles, pedreria, orles, en ocasions or, altres vegades plata; tot això per la seua pròpia natura és diferent i separat, no obstant, ja que s'uneixen per fer una única peça, es tanquen en el el nom de vestit».

I amb aquest darrer exemple, concloem la nostra aportació al volum homenatge a Xavier Gómez Font, extraordinari company i millor amic, amb la qual volem deixar testimoni de la nostra estima i el nostre record.

GRAU CODINA, Ferran, ESTELLÉS GONZÁLEZ, Josep Maria i PÉREZ DURA, Jordi, «La *dispositio*: el llibre segon dels *Institutionum Rhetoricarum libri tres* (1554) de Frederic Furió Ceriol», *SPhV* 13 (2011), pp. 297-324.

RESUM

En aquest treball s'estudia l'estructura i originalitat del llibre segons dels *Institutionum Rhetoricarum libri tres* (1554) de Frederic Furió Ceriol, dedicat a la *dispositio*. Furió aborda el seu estudi centrant-se en primer lloc en la *dispositio* dels arguments, que divideix en tres parts: (1) la col·locació de la qüestió, que es correspon amb les tradicionals parts del discurs; (2) la col·locació segons la força o debilitat de cada argument, i (3) l'amplificació. En segon lloc tracta Furió la *dispositio* de les figures, que són comparades amb el seu tractament al llibre primer. Finalment, s'estudia l'ús dels exemples emprats per Furió trets de la vida quotidiana.

PARAULES CLAU: retòrica, neollatí, *dispositio*, Furió Ceriol.

ABSTRACT

This paper studies the structure and originality of the *Institutionum Rhetoricarum libri tres* (1554) by Frederic Furió Ceriol, dedicated to *dispositio*. Furió approaches his study focusing primarily on *dispositio* of the arguments, which divides into three parts: (1) placing the question that corresponds with traditional parts of speech, (2) placement according to the strength or weakness of each argument, and (3) amplification. Secondly Furió addresses *dispositio* of the figures, which are compared with their treatment in the book first. Finally, the use of the examples of everyday life used by Furió.

KEYWORDS: Rhetoric, neolatin, *dispositio*, Furió Ceriol.